

ISSN 0027-8084
УДК 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XLI/3–4

БЕОГРАД
2010

Digitized by Google

АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ВЕЗНИК *ПАК* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се анализира застарели везник *ѝак* са семантичког и синтаксичког становишта и даје се пример лексикографске обраде ове функционалне речи. Ова лексема пореди се с везником *а*, који има сличан семантички садржај. Полазећи од чињенице да је од супротног везника *ѝак* настао саставни везник *ѝа*, разматра се однос између саставности и супротности.

Кључне речи: везник *ѝак*, лексикографија, семантика, синтакса, копулативност, адверзативност, конверзија, српски језик, корпус.

1. Семантичко-синтаксичка анализа застарелог везника *ѝак* јесте предмет овог рада. Два су повода за његово писање: први је непосредно проистекао из потребе да се овај везник лексикографски представи, дакле, резултат је обраде грађе за РСАНУ. Други повод јесте покушај да се утврди семантички пут којим се од супротног везника *ѝак* развио саставни везник *ѝа*, односно какав је однос између саставности и супротности.¹

1.2. Везник *ѝак* у граматичкој литератури

Везник *ѝак* се у старијим граматикама српског (или српскохрватског) језика сврстава, уз везник *ѝа* (односно као његова варијанта) у саставне везнике (Новаковић 1902: 334) или у саставне и супротне (Маретић 1963: 533, 538). С. Новаковић у својој граматици везник *ѝак* ставља у заграду, чиме, како нам се чини, имплицитно истиче његову застарелост.

У новијим радовима и граматикама истиче се, мање или више експлицитно, застарелост овог везника. Тако М. Стевановић, говорећи о везнику *ѝа*, каже да се „у нешто друкчијем облику, у облику пак, овај везник ... употребљава са супротним значењем ... али и са значењем саставног везника, истина

---

* Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка исцрпљивања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ Што се обличког развоја тиче, за везник *ѝа* П. Скок каже: „Nastalo od varijante *pak* ... ispuštanjem dočetnog *-k* zbog toga što se shvatilo kao fakultativna deiksa“ (Скок: под *ѝа'*).

код нешто старијих писаца и у народним умотворинама“ и закључује да је за данашње језичко осећање „унеколико архаичан“ (1991: 786–787). Могуће је да је овакав закључак последица чињенице да је граматика писана у време језичког јединства српског језика са хрватским, у ком је овај везник и данас жив.² У монографији посвећеној реду речи Љ. Поповић каже да *ѝак*, кад није у функцији контрастивне речце, може стајати и на почетку реченице, у функцији напоредног везника, „као данас архаична варијанта везника *па*“ (1997: 269). Застарелост овог везника констатују и ауторке Мразовић–Вукадиновић (1990: 364).³

1.3. Везник *ѝак* у речницима

Представићемо како је лексема *ѝак* обрађена у четири наша речника – у Вуковом *Српском рјечнику* (у даљем тексту Вуков речник), *Рјечнику хрватској или српској језика* ЈАЗУ (у даљем тексту РЈА), *Речнику српскохрватској књижевној језика* Матице српске (у даљем тексту РМС) и једнотомном *Речнику српској језика* Матице српске (РСЈ).

- Вук под одредницом *ѝак* даје три значења. Прва два односе се на везник, а треће на речцу.

Вуков поступак за нас је интересантан из следећег разлога. Он под првим значењем *ѝак* упућује на *ѝа*, дакле, третира га као синоним везника и прилога *ѝа*, али предност даје овом другом.

Друго значење дефинише немачким (*aber*) и латинским (*vero*) еквивалентима за српско *али*, *а*, *ѝак*, а онда, после двотачке, наводи *онда ѝак*. Смисао овог поступка није нам сасвим јасан.

Оно што је за наш рад веома интересантно јесте начин на који Вук ређа значења под одредницом *ѝа*, на коју упућује везник *ѝак*. Репертоар значења је следећи: *aber, vero (а, али, ѝак); und, et (у); hernach, dann, tum, post haec (ѝосле, онда)*. Очигледно је да Вук *ѝа* првенствено дефинише као супротни везник, а онда као саставни, затим као прилог. На овај моменат вратићемо се у тачки 3 овог рада.

Вук је у свом речнику дефинисао помоћне речи, али их није квалификовао. На основу речи које наводи као синониме за поједина значења, закључује мо које се значење односи на везник, које на прилог, а које на речцу.⁴

² Исп. Барић и др. (1979: 214, 384). Међутим, исти аутори у новијем издању граматике, говорећи о саставним везницима, везник *ѝак* наводе у загради, после везника *ѝа*, чиме га, како нам се чини, ипак квалификују као застарело, али не експлицитно. Исп. Барић и др. (1997: 459).

³ У наведеним граматикама говори се, заправо, о његовој „архаичности“ (исп. Стевановић 1991: 786–787; Поповић 1997: 269; Мразовић–Вукадиновић 1990: 364). Едући да се у РСАНУ прави дистинкција између квалификатора заст.(арело) и арх.(аично), ми ћемо говорити о застарелости.

⁴ У студији посвећеној прилозима у српскохрватској лингвистици И. Грицкат говори о томе како је у Вуково и Даничићево време синтакса била „у сенци других лингвистичких грана“, док је према непроменљивим речима владала „приметна равнодушност“ (1983: 6). Са друге стране, истиче као веома значајно то што су Вук и Даничић у својим речницима дефинисали непроменљиве речи (Исто: 7).

- У РЈА речнички чланак посвећен лексеми *ѝак*⁵ подељен је на два дела; први се односи на прилог, а други на везник. На првом делу нећемо се дуже задржавати, само ћемо напоменути да се међу потврдама за прилог налазе и оне које бисмо свакако сврстали у везничке (нпр. Испеци, *ѝак* речи). Што се дела посвећеног везнику тиче, значења су низана од саставног, преко супротног, до супротног с концесивним значењем. Ово је уједно и најважније за наш рад. Поменућемо још и то да је примера веома много, да су углавном пажљиво разврстани, али да је међу примерима за везник доста оних које ми везујемо за речце.
- У РМС лексема *ѝак* обрађена је тако што је речнички чланак подељен на два дела. Први, обележен римским бројем један, посвећен је везнику, а други речци. Што се везничких значења тиче (дата су под бројевима 1 и 3 а, б), оно дато као основно дефинисано је упућивањем на везник *ѝа*; на тај начин је имплицитно квалификовано, претпостављамо као застарело. *Пак* у супротном (3а) и допусном (3б) значењу није упућено на *ѝа* као на исправнији облик, али је обележено квалификатором који говори да је уобичајено за народну поезију. Као што ћемо видети, у нашој грађи за ово значење има и потврда које нису из народних песама (в. тачку 2.1 овог рада). То што је значење дато под арапским бројем два сврстано под везник говори о везничкој природи речце *ѝак*.⁶
- У РСЈ под истом одредницом, одвојени римским бројевима, дати су одељци за везник и речцу. Под римским и арапским бројем један везник *ѝак* упућује се на *ѝа*, а под бројем два *ѝак* се дефинише као постпозитивни везник, и каже се да „ставља реч иза које стоји у супротност према ономе што је претходно речено: а, али, ипак“. Под римским бројем два наводи се *ѝак* као речца. Дакле, поступак је мање-више исти као у РМС.

2. Корпуси коришћени у раду

Пошто смо класификовали потврде из грађе за РСАНУ,⁷ одлучили смо да ту грађу допунимо примерима из корпуса доступних на Интернету. Први је *Корпус савременој српској језика* с Математичког факултета Универзитета у Београду Д. Витаса. Други је корпус ћириличких текстова са Википедије на српском језику, *Wiki Serbian*⁸ (користићемо скраћеницу Корпус Вики).

2.1. Везник *ѝак* у грађи за РСАНУ

⁵ Ова лексема је у РЈА обележена редним бројем три испред одреднице, што је замена за експонент којим се у модерној лексикографији обележавају хомоними.

⁶ О функционалној блискости везника и речца писало је више аутора (исп. Ивић 1978: 4; Силић 1984: 113; Поповић 1997: 267).

⁷ Примере из грађе за РСАНУ наводићемо као што се наводе у самом речнику, односно са бројем дела и стране, с тим што ћемо, уместо уобичајених скраћеница за ауторе, навести иницијал имена и пуно презиме.

⁸ Овај корпус направљен је у јуну 2010, након одржавања радионице о лексикографији и рачунарској лексикографији *Lexicom 2010*, као резултат сарадње са IT стручњацима, ангажованим на пројекту SketchEngine, и доступан је на сајту <http://>

2.1.1. У грађи за РСАНУ везник *ѝак* јавља се као независни везник који повезује реченице, синтагме и речи

1. саставни везник

а. повезује реченице

1) стоји на почетку друге од две саставне реченице у напоредносложеној и означава сукцесивност (делимично синониман везницима *и* и *ѝе*):

- Владика узевши свијетњак са двије свијеће ... њима [се] дотакне јеванђеља *ѝак* изађе у народ (Ђ. Даничић, 5, 20). Покупи по кући оружје ... *ѝак* узјаше коња Шћепанова и побјегне у Скадар (С. М. Љубиша, 1, 129).

2) што се тиче примера за сукцесивност, интересантна су три примера из наше грађе (први је из поезије, други је из поезије писане по узору на народну, а трећи из народне поезије), у којима се везник *ѝак* налази у средини друге саставне реченице (уједно и у средини стиха), уместо на њеном почетку:

- Метни нови писак ⁹ помажи *ѝак* шупљине воском (М. П. Катанчић, РЈА). На коњица доброг свак устаде, | Пут Призрена *ѝак* уредно ступи (Ј. Поповић, 1, 122). Гледају га баше једренлије, | Међу собом *ѝак* су говорили (НП Б. Петрановић, 279).

У РЈА наводе се први и трећи наш пример, међу потврдама за саставни везник са сукцесивним значењем, уз напомену: *Poradi stiha meće se rak katkad dalje, negoli može biti u običnom govoru* (исп. РЈА, под *ѝак*³, 565).¹⁰

3) означава узрочно-последични однос међу независносложеним реченицама:

- Расрди се Краљевићу Марко, | *Лак* довати ону купу с вином (НП Вук 2, 431). Дуго му време *ѝак* броји козја имена (НПр Ј. Продановић, 398). Увјерила сам се да је честит, ванредно паметан ... човјек, *ѝак* сам га узела (К. Ш. Ђалски, 16, 15).

б. повезује напоредне синтагме или реченице

1) у набрајању, када се појмови наводе по свом значају, односно када се наглашава да се радње врше по неком реду:

- Бог, *ѝак* цар (НПосл М. Стојановић, 1, 243). И договоре се сви кнезови, *ѝак* кнезови и кметови у пашине сараје (М. Ненадовић, 2, 40). За њим се пропе мачак, *ѝак* Бакоња (С. Матавуљ, 4, 88). Смијех и весела цика, *ѝак* ударање на гласовиру, одјекиваше из школских просторија (А. Ковачић, 1, 40).

sa.sketchengine.co.uk/auth/corpora (могућа је пробна бесплатна месечна регистрација). Тренутно садржи мало мање од 18 милиона речи.

⁹ У РЈАЗУ не бележи се граница између стихова, али претпостављамо да би била на обележеном листу.

¹⁰ У РЈА хомоними се обележавају редним бројем испред одреднице, а у РСАНУ експонентом. Дакле, у РЈА ова одредница обележена је као 3. пак. Наводимо и страну будући да се примери протежу на неколико страна.

2) повезује корелативне везе *од ... до ...*, које обично значе просторно протезање, обухватање или временско растојање, односно неки распон уопште:¹¹

- Од 7 година *ѝак* до саме старости (Вук, Даница, 2, 81). Кад је Ђорђе Србијом завладо ... | од Видина *ѝак* до воде Дрине, | од Косова те до Биограда (НП Вук, 4, 151).

2. као супротни (адверсативни) везник, повезује реченице чији су садржаји смисаоно супротстављени, на почетку друге реченице у напоредносложеној

1) означава ометање циља с којим се врши радња претходне реченице¹² или неко ограничење у односу на радњу означену предикатом прве реченице:

- Вежи, *ѝак* не натежи (НПосл Ј. Мушкатиновић, 27). Рекла ми је драга доћи, | Рекла доћи, *ѝак* не дође (НП Вук, 1, 396). Често сам мислио да вам пишем, *ѝак* ме је све којешта задржавало (Вук, РЈА). Ти се дижи ноћас из тамнице, | *ѝак* не иди покрај мора сиња (НП Вук, 2, 98).

2) означава да се радња друге реченице ипак врши, без обзира на садржај прве реченице; везник *ѝак* је синониман с везничким конструкцијама *а/ѝа ѝѝак*:

- Мене није ни отац орао, | *Пак* је мене љебом одранио (НП Вук, 2, 141). Јао мене до Бога милога, | Надмудрисмо и надјуначисмо, | *Пак* нам оста цура на срамоту! (НП Вук, 2, 149).

2.1.2. У грађи смо нашли и примере у којима се саставни везник *ѝак* налази испред партикуле *и*.¹³ Издвојили смо те примере у три групе, према значењу које партикула *и* има у њима:

1. Гост ће бити *ѝак* и отићи, али ће домаћин остати (НПосл Вук, 54). Дан данише *ѝак* и заночише (НП Вук, 2, 537). Бубњи били *ѝак* су и престали (НП Вук, 2, 575). Може му бити, *ѝак* и чини (Корпус Вукових пословица).
2. Дужни [смо] један другому у помоћ прискакати, *ѝак* и један за другог гинути (С. М. Љубиша, 1, 105). Камен ... у бешици ... нарасте ... до величине ораха, *ѝак* и више (Ј. Панчић, 4, 49).
3. Ограђујем се од сваке *ѝак* и добронамјерне „интерпретације“ да се мојим анализама да било какво ... тумачење троцкизма (М. Крлежа, 24, 207).

У вези са овим примерима имали смо дилему да ли је *и* у комбинацији *ѝак* и везник или речца, односно да ли је реч о везничкој конструкцији или о

¹¹ Напомињемо да је ову дефиницију, коју ми користимо за једно од значења везника *ѝак*, а које је, иначе, уобичајено и за савремени облик овог везника, дала М. Вујанић, уредник РСАНУ, приликом редакције везника *ѝа*.

¹² Ово је дефиниција којом је Стевановић објаснио значење везника *али* (1991: 807).

¹³ Ове примере намерно смо издвојили од других примера за саставни везник, због подужега излагања у вези с њима.

споју везника и речце. Одговор смо пронашли у раду М. Ковачевића посвећеном диференцијацији партикула и хомоформних везника. Говорећи о градуелним партикулама (у које спада и *и*) и о могућностима њиховог комбиновања с независним везницима, он каже да се оне у напоредносложеним реченицама увек налазе иза независног везника, а никако испред њега (исп. Ковачевић 1998: 225). Затим каже да „у српском језику никад није могуће комбиновати два синтаксички истоврсна (независна или зависна) везника у 'сложени везник'" (Исто: 226). Дакле, овај спој смо третирали као спој везника *ѝак* и партикуле *и*. Интересантна је и Ковачевићева напомена о томе да је контактни положај независног везника и партикуле увек случајан и да до њега долази онда кад се партикулом истиче први члан после везника (Исто: 225).¹⁴

Као што смо рекли, примере смо разврстали у три групе, према значењу партикуле *и* у њима. Рећи ћемо понешто о свакој групи:

1. Везник *ѝак* у наведеним реченицама означава временски след, а у последњем примеру узрочно-последични однос. О настанку споја *ѝа и* (а ми у овом значењу спој *ѝак и* посматрамо као њему синониман) надахнуто је писао М. Ковачевић. Он тврди да овај спој може бити резултат замене коју је неопходно направити кад се у контактаној позицији нађу хомоформни везник и партикула (у овом случају партикула и везник *и*). Дакле, будући да је спој *и и* немогућ у српском језику и будући да партикула *и* нема релативних синонима,¹⁵ неопходно је заменити везник *и* неким еквивалентом. „Кад тај везник повезује временски сукцесивне или каузалне садржаје координираних клауза, *и* је могуће заменити везницима *ѝа* или *ѝе*, тако да се тада често *и* и реализује као *ѝа/ѝе и*“ (1998: 227). Објашњење М. Ковачевића чини нам се врло логичним за прву групу примера; међутим, не бисмо се сложили са констатацијом да партикула *и* нема релативних синонима, а ево и зашто.
2. У другој групи примера партикула *и* могла би се, хипотетично, заменити партикулом *чак*, будући да јој је у овим примерима синонимна. Кажемо да је та могућност хипотетична јер је вероватно да се комбинација *ѝак чак* избегавала и у време актуелности везника *ѝак* због какофоније.
3. У последњој групи примера партикула *и* има значење синонимно партикули *макар*, која има допусно значење (исп. 1. значење ове речце у РСАНУ).

Овај део рада желимо да резимирамо скретањем пажње на то колико лексикограф мора да буде пажљив када класификује *чак* и наоко исте спојеве

¹⁴ „Употреба партикула у независним клаузама потпуно (је) подударна њиховој употреби у простој реченици. Та употреба готово да није ни у каквој вези с везницима независних реченица“ (Исто: 225). Ово запажање М. Ковачевића било нам је важно и кад смо се бавили партикулом *ѝак*, будући да се она у грађи за РСАНУ често налази после независних везника (*ѝи*, *и*, *ни*, *а*). Рад посвећен поменутој партикули биће објављен у часопису *Српски језик XVI/1-2*.

¹⁵ „Замјена партикуле *и* готово да није могућа, јер она међу партикулама нема ниједног релативног синонима“ (Ковачевић 1998: 227).

речи. Уз то, желимо да укажемо на начин на који је И. Грицкат размишљала о значењу везника (а ми бисмо додали и партикуле) *и*.¹⁶ Посматрала ју је у контекстима сличним онима које ми наводимо. „Овакво *и*, у датим контекстима ... заменљиво је некад само са *чак*, некад само са *макар*, некад су могуће обе замене“ (Грицкат 2000: 224). Говорећи о развоју значења везника *и* у функцији интензивирања исказа (дакле, у функцији речце) од појачајног (*чак*) до допусног (*макар*) (баш као у нашим примерима), рекла је да „то нису несродне семантичке вредности (*чак* је и појачајно и допусно)“ (Исто: 224).

2.2. Везник *ѡак* у *Корѡусу савременој српској језика* с Математичког факултета

Корѡус савременој српској језика чини неколико корпуса, редом: *Нееѡикетѡирани корѡус савременој српској језика*, *Хенинѡов корѡус српскохрватској језика*, *Изборна криза 2000. ѡодине*, *Нееѡикетѡирани корѡус Вукових ѡсловица*.

Будући да се за конкорданце у овом корпусу не наводе извори, ми ћемо примере обележити скраћеним називима, редом: *Корѡус српској језика*, *Хенинѡов корѡус*, *Корѡус Изборна криза 2000*, *Корѡус Вукових ѡсловица*.

2.2.1. У *Корѡусу Вукових ѡсловица* од укупно 33 резултата за регуларни израз¹⁷ *ѡак*, само је три примера за речцу, док су остали (њих 30), примери за везник, и то саставни (који стоји на почетку саставних реченица и одређује временски след или узрочно-последични однос) или супротни:

- Свети Никола најприје је своју браду направио *ѡак* другоме. Киша пада капљицама, *ѡак* напада локвицама. Бјежао од вашке, *ѡак* пао међеду у шаке.

2.2.2. У *Хенинѡовом корѡусу* (реч је о текстовима послератне југословенске књижевности, који је сачинио Хенинг Мрк (Henning Moerk)), од укупно 68 резултата, 24 су потврде за саставни везник, а остатак од 44 за речцу. Будући да, као што смо напоменули, у овом корпусу нису наведени извори за сваку конкорданцу, могли бисмо, с малом оградом, да донесемо закључак да су сви примери за везник *ѡак* из хрватског књижевног језика, у ком је, као што смо напоменули у тачки 1.2 овог рада, овај везник и данас у употреби. Навешћемо, илустрације ради, два примера за везник из овог корпуса:

- А моја су се дјеца играла с кутијама од шибица, *ѡак* би жигице просули... – глас јој пресијече оштар врисак сирене. Нека ми даду што је моје, *ѡак* ћу ја знати што ће ми!

2.2.3. У *Корѡусу Изборна криза 2000*, било је 77 резултата за регуларни израз *ѡак*, али су сви били потврде за речцу.

¹⁶ Она је била основни редактор ове лексеме у РСАНУ.

¹⁷ Термин *регуларни израз* користи се за претрагу у програмима за обраду текста. Више о томе в. у Утвић (2002: 66).

2.2.4. У *Корџусу српској језика* претрага по овом регуларном изразу дала је 2.106 резултата. С обзиром на тако велик број конкорданци, прегледали смо половину примера, затим отприлике сваки десети и нисмо пронашли ниједну потврду за везник.

2.3. Везник *ѝак* у *Корџусу Вики*

Претрагом овог корпуса добили смо 572 резултата. Само су три примера била потврда за везник; прва два су цитати Јоакима Вујића, а трећи П. М. Ненадовића:

- Мени онда, казује, да је било могуће, *ѝак* да сам онда био на онаковоме месту, гди се људи продају – ја би се онда сам био дао продати, да би само могао моје предраге родитеље од њиове туге и печали избавити, *ѝак* њи у њиово спокојство и тишину поставити (Ј. Вујић). Прота Матеја Ненадовић оставио је у својим мемоарима запис о овом догађају: „било је у Топчидеру десетак кућа сламњача бугарских, *ѝак* су празне остале, а Бугари побегли...” (П. М. Ненадовић).

2.4. Када сумирамо слику коју пружају грађа за РСАНУ и коришћени корпуси, уочавамо следеће:

- у грађи за РСАНУ налазе се примери из народних песама, пословица и приповедака, као и примери писаца из XIX и првих деценија XX века (Ђ. Даничић, Вук, С. М. Љубиша, М. Ненадовић, С. Матавуљ, И. Типико; изузетак је М. Крлежа, који је стварао у XX веку, али, како закључујемо на основу литературе, у хрватском се овај везник не сматра застарелим);
- у *Корџусу Вукових ѝословица* налази се 30 примера за везник *ѝак* (а само три за речцу);
- у *Хенинѝовом корџусу* налазе се 24 потврде за везник, што смо објаснили актуелношћу овог везника у хрватском књижевном језику (а скоро дупло више за речцу);
- у *Корџусу изборна криза 2000*. године нема ниједног примера за овај везник, што је и очекивано;
- у *Корџусу српској језика* нисмо пронашли ниједну потврду за везник, уз извесну оgradu, будући да нисмо прегледали баш сваки пример;
- у *Корџусу Вики* пронашли смо само три потврде за везник, и то у цитатима Ј. Вујића и П. М. Ненадовића.

Дакле, закључак који се може извести на основу стања које осликавају ови корпуси не разликује се од става који се, како смо рекли, износи у новијим граматикама српског језика о томе да је овај везник застарео. Занимљива је и хронолошка слика коју пружа преглед по корпусима, од *Корџуса Вукових ѝословица*, у ком је овај везник много заступљенији у односу на речцу, преко

лагане промене ситуације у *Хенинџовом* корџусу текстова послератне југословенске књижевности, до потпуног изостанка овог везника у корпусима савремених текстова.

2.5. На крају овог дела рада даћемо предлог за дефинисање везника *йак* у РСАНУ:

везн. заст. 1. *саставни а. йовезује реченице 1) стоји на йочейку друје од две саставне реченице у найореднослуженој и означава временски след, сукцесивности, и, тје. 2) у йоезији и у народној йоезији, налази се у средини друје саставне реченице (уједно и у средини сѝиха), уместо на њеном йочейку. 3) налази се на йочейку друје саставне реченице и означава узрочно-йоследични однос. б. йовезује найоредне синѝајме или реченице 1) у набрајању, када се йојмови наводе йо свом значају, односно када се радње врше йо неком реду. 2) йовезује корелативне везе од ... до ..., које обично значе йросторно йроѝезање, обухваѝање или временско расѝојање, односно неки расѝон уойѝѝе.*

2. *суѝройни, йовезује реченице чији су садржаји смисаоно суѝройсѝављени, налази се на йочейку друје реченице у найореднослуженој 1) означава омеѝање циља с којим се врши радња йреѝходне реченице или неко оѝраничење радње обележене йрвом реченицом, али. 2) означава да се радња друје реченице йѝак врши, без обзира на садржај йрве реченице, а иѝак, йа иѝак.*

2.6. У вези са дефинисањем везника *йак* и статусом ове одреднице у РСАНУ напоменућемо следеће:

- Будући да везници спадају у функционалне речи, њихово значење посматраћемо као спој њиховог граматичког и лексичког значења.¹⁸
- Што се тиче различитих значења појединих везника, српски лексиколози имају подељена мишљења о томе да ли је реч о полисемији или не. Д. Гортан-Премк сматра да везници развијају полисемију (исп. Гортан-Премк 1997: 29), док И. Грицкат сматра да се, кад је реч о везницима, не може говорити о полисемији у традиционалном смислу (исп. Грицкат 2000: 221).¹⁹
- И на крају, што се тиче везника *йак* и хомоформне речце која је од њега настала, сматрамо да би ове лексеме у РСАНУ требало представити као конверзиве (о конверзији в. Тафра 2005: 113; Драгићевић 1997: 142–144), дакле као посебне одреднице.

¹⁸ На овај начин Д. Гортан-Премк дефинисала је семантички садржај предлога (исп. Гортан-Премк (1984: 36). У истом раду ауторка препоручује да се приликом дефинисања предлога, везника и заменица, дакле релационих речи, уместо речи *означава* користи реч *одређује* (Исто: 39).

¹⁹ „Диѝеница је да речи као што су, на првом месту, *а, и, али* ... имају своју примарну семантику, и одређену филијацију која следи ... То не мора да значи ... сигнал трајног, консолидованог разгрананања њиховог значења, не значи полисемију у традиционалном смислу“ (Грицкат 2000: 221).

3. У тачки 1.3 овог рада поменули смо да нам је чињеница да је Вук везник *ја* дефинисао најпре као супротни, затим као саставни интересагина. Из данашње перспективе, *ја* је првенствено саставни везник (којим се означава сукцесивност) који може имати супротно значење, као и супротно значење с нијансом концесивности. Очигледно је да се овај везник „кретао путем“ између супротности и саставности, што није необично у српском језику. Наше разматрање односа између саставности и супротности инспирисано је размишљањима М. Стевановића и И. Грицкат.

3.1. Најпре ћемо се позабавити саставним и супротним односом, односно саставним и супротним реченицама. Српски граматичари констатују да саставни односи постоје међу независним реченицама чија је садржина истог смера, које су смисаоно паралелне, чије се радње врше истовремено или сукцесивно, на истом месту или на различитим местима, уз учешће истих или различитих субјеката, као и међу реченицама чије радње стоје у узрочно-последичном односу (Стевановић 1991: 783–785; Станојчић–Поповић 2002: 354; Станојчић 2010: 389). Ми ћемо у овом раду посматрати саставне везнике *и* и *ја*.

Везник *и* најпре означава временску симултаност независних саставних реченица у сложеној. Уједно је и једини саставни везник са тим значењем.²⁰ Може да повезује реченице чије радње следе једна за другом, као и реченице од којих се прва налази према другој у односу узрока према последици (исп. Стевановић 1991: 783, 785; Станојчић 2010: 389).

Везник *ја* првенствено везује реченице које се сукцесивно ређају једна за другом, затим оне које су у узрочно-последичном односу, и на крају супротне реченице (исп. Стевановић 1991: 785–786; Станојчић 2010: 390).

3.2. Реченице чији су садржаји смисаоно супротни или неподударни налазе се у супротном односу (Стевановић 1991: 798; Станојчић–Поповић 1992: 347; Станојчић 2010: 392). Ми ћемо пажњу усмерити на супротне везнике *а* и *али*.

Што се везника *а* тиче, М. Стевановић каже да су супротне реченице с тим везником најизразитије, као и то да све супротности нису истоветне (1991: 799). Он издваја праву супротност и неподударност. Праву супротност садрже реченице чији су садржаји смисаоно супротстављени, и као типичан пример наводи реченицу: *Ја ја њрдим, а он се смеје* (1991: 804). Овакве реченице с правом супротношћу не искључују неподударност.

Осим садржајно супротстављених реченица, везником *а* могу се повезивати и реченице које су само неподударне, а под тим Стевановић подразумева то да су различити њихови субјекти, предикати (нпр. *Вола је рзала, а камен је пиштао*) или објекти, као и могућност да се њихове радње одређују различитим месним, временским и прилошким одредбама (Исто: 801–802).

Оно што је карактеристично за неподударне реченице јесте то да су њихови садржаји најчешће истог, а не различитог смера, па се у стварно саставним реченицама може употребити везник *а* (Стевановић, између осталих, наводи пример С. Сремца: *Седи у башти и оштири бријаче, а њевуца кроз зубе*).

²⁰ „Кад се везником *и* повезују временски симултани садржаји клауза, могућност супституције било којим саставним везником изостаје“ (Ковачевић 1998: 227).

Везник *али* је, према Стевановићу, најчешћи супротни везник (1991: 807). Према овом аутору, „најчешће се њим везују реченице које означавају сметњу ономе што се казује претходном реченицом, или ометање циља с којим се врши радња претходне реченице“ (Исто). Уз то, повезује и реченице којима се тврди, односно пориче да се врши нешто супротно констатацији у претходној реченици, као и реченице које су сличне концесивним реченицама (Исто: 808).

Напоменућемо и то да се, према Стевановићевом мишљењу, неподударност може означити само везником *а* (уп. 1991: 807), док неки други аутори сматрају да се она може означити и другим супротним везницима (уп. Станојчић 2010: 393).

3.3. О преплитању значења везника *а* и *и* писала је И. Грицкат. Посматрала је реченицу: *Редитијељ* (приредбе) је *Петар Пејировић*, а *аниматор Јован Јовановић*, у којој се износе два обавештења „у једнакој информативној равни, у односу повезивања“, али „уз меру наглашавања разлике између два учесника у приредби“ (уп. Грицкат 2000: 222), што је био мотив за употребу везника *а*. Затим је посматрала реченицу: *Моја сестра има ѝеј књиѝа*, а *мој браћ само две* и ту реченицу преведену на три страна језика (енглески, француски и немачки) и закључила да се везник *а* у датом случају (или случајевима) преводи као *и*. Везником *и* у српском језику дати семантички садржај не би се могао обележити. Разматрање завршава речима: „Може се закључити да у српском језику на семантичкој линији која води од копулативности до адверзативности постоји трећи члан, тј. *а*, које некад гравитира ка *и* а некад ка *али*“ (Исто: 224). То би се графички могло представити овако: $и \leftarrow а \rightarrow али$.

Закључујемо да под „*а* које гравитира ка *али*“ И. Грицкат подводи оне случајеве које Стевановић сматра примерима за неподударност.

3.4. Застарели српски везник *ѝак*, као и његова савремена варијанта *ѝа*, креће се између истих полова као и везник *а*, између копулативности и супротности. Однос између копулативности и супротности на неки начин је антониман, па нам се чини да семантички садржај ових везника подсећа на енантисемију.²¹

ЛИТЕРАТУРА

- Барић и др. 1979: Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, *Friručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Барић и др. 1997: Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Гортан-Премк 1984: Даринка Гортан-Премк, „Обрада предлога у великим описним реченицама“, у: *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српскохрватски језик САНУ, 35–39.

²¹ Енантисемија је могућност да нека лексема у својој полисемантичкој структури има два супротстављена значења (исп. Драгићевић 2007: 270).

- Гортан-Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичкој система у српскоме језику*, Библиотека *Јужнословенској филолоја*, нова серија, књ. 14, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Грицкат 1983: Ирена Грицкат, „О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци“, *Јужнословенски филолој* XXXIX, 1–41.
- Грицкат 2000: Ирена Грицкат, „Семантички потенцијали у неким непроменљивим речима“, *Српски језик* 5/1–2, Београд, 221–225.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексиколоџија српској језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ивић 1978: Милка Ивић, „О српскохрватским реченичним прилозима“, *Јужнословенски филолој* XXXIV, Београд, 1–16.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, „Диференцијација партикула и хомоформних (дијелова) везника“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 27/2, Београд, 215–228.
- Маретић 1963: Tomislav Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Мразовић–Вукадиновић 1990: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.
- Новаковић 1894: Стојан Новаковић, *Српска грамаџика*, Београд: Државна штампарија.
- Поповић 1997: Љубомир Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд.
- Силић 1984: Josip Silić, *Od rečenice do teksta*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Станојчић 2010: Живојин С. Станојчић, *Грамаџика српској књижевној језика*, Београд: Креативни центар.
- Станојчић–Поповић 2002: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаџика српској језика*, Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.
- Тафра 2005: Branka Tafra, *Od riječi do rječnika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Утвић 2002: Милош Утвић, „Регуларни изрази“, *Свети речи* 13–14, Београд, 66–68.

РЕЧНИЦИ

- Вуков речник: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник исцумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1935.
- РЈА: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1978.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- РСЈ: *Речник српској језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Скок: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

S u m m a r y

*Aleksandra Marković*THE ARCHAIC CONJUNCTION *PAK* („and, but“)
IN THE SERBIAN LANGUAGE

In this paper the author presents a semantico-syntactic analysis of the conjunction *pak* („and/but“) in the Serbian language. There are two aims of this paper: the first one is to make a full and systematic description of the lexeme in question in the process of compiling *The SANU Dictionary of the Serbo-Croatian Literary and Vernacular Language*. The second is an attempt to determine the nature of the relationship between copulative and adversative meaning and also between some copulative and adversative conjunctions. The motivation for this kind of research the author has found in the fact the copulative Serbian conjunction *pa* has been derived from the archaic adversative conjunction *pak*. The conclusion is that seemingly quite disparate meanings, such as copulative and adversative meanings, are often very close and intertwined.